

İsrail'in yerleşimciler siyaseti, barış görüşmelerini tıkayan en temel konulardan biri.

İnceleme

Emre YÜKSEK
TİKA Teknik Yardım Uzmanı

FİLİSTİN'DE İSRAİL YERLEŞİMLERİ

Israel Settlements in Palestine

Abstract

The content of this work encompasses Israel's settlement policy¹ in general, as well as a critical reflection of several transition periods within the historical context. It broaches the issue of the role settlements played in the establishment of the State of Israel and the changes which took place in the period preceding the Six-Day War (1967). In specific terms, the writing evaluates the different transition periods that the settlement movement went through from the period when the issue first emerged until the Peace Process. Hereby today's disagreement between Palestine-Israel is discussed within the context of historical events. Furthermore it briefly adresses the issue of the negative impact the settlement policies, which Israel pursued, had on the Peace Proces. In view of the present situation, the work aims at explaining in how far West Bank settlements fostered a policy of discrimination which again lead to a grievous disruption of the region. On regard to the de facto policy of Israel, a special focus is set on the course of events in 2010, with an outlook on how the building of a discrmination wall in return for an evacuation of Gaza settlements will alter the future of Palestine.

İnceleme

Giriş

“Beyrut’tan Kudüs’e Giden Yol”² adlı kitabıyla 80’lerden 90’lara Ortadoğu’daki gazetecilik serüvenini güzel şekilde özetleyen Friedman yine hatırlanacağı üzere “Küreselleşme’nin Geleceği: Lexus ve Zeytin Ağacı”³ adlı kitabında 2000 yılında küreselleşmenin ulaştığı son noktada dünyanın artık en iyi teknolojiyi kimin üreteceğinin kavgasıyla ilgilendiğini; bir zeytin ağacının kimin sınırında olacağını giderek umursanmadığını fazla iyimser bir biçimde iddia ediyordu. Bugün 2010’un sonunda zeytin ağaçları Batı Şeria’da her hasat döneminde pek çok Filistinlinin yaşam savaşının önemli bir parçası olmaya devam ediyor. Zeytinlerin işaret ettiği düğüm noktası ise İsrail yerleşimleri.

Filistin-İsrail sorununun klişelerin arkasına düşen ve barış önünde temel açmazlar olarak görülen sınırlar, mültecilerin geri dönüşü, Kudüs’ün statüsü ile kurulacak bir Filistin devletinin bağımsızlığı arasında kaybolan yerleşim ve yerleşimcilerin geleceği 2010 yılının sonbaharında, uzun bir aradan sonra tekrar başlayan doğrudan görüşmelerin kaderini belirlemeye ve kamuoyunun ilgisini çekmeye devam ediyor. Girişte verdiğimiz haberde de olduğu gibi her sene Batı Şeria’da sonbahar döneminde yapılan zeytin hasadındaki yerleşimci saldırıları nedeniyle spontane birkaç haberle geçirtilen yerleşim ve yerleşimciler sorununun aslında 1967 sonrasında İsrail’in yapmış olduğu uzun vadeli bir yatırımın sonucu olduğunu savunan bu yazıda kısaca yerleşim hareketinin doğuşu ve gelişimi üzerinde durulacaktır.

Çalışmada yerleşim probleminin zikredilen temel sorunların tümüyle doğrudan bağlantısı olması nedeniyle muhtemel barışın önündeki en önemli engel olduğu iddiası detaylarıyla ve-rilmeye çalışılacaktır. Yerleşimlerin işgalin ötesine geçerek erken dönem yerleşimci anlayıştan uzaklaşıp nasıl sömürgeci bir yapının temel taşları haline geldiği; İsrail’in kurucu ideolojisinin ötesinde nasıl bir anlam kazandığı ve 2000’lerin sonundan itibaren ne tür bir fonksiyon üstlendiği; tek taraflı İsrail politikalarının özellikle Barış Süreci döneminde yerleşimler üzerinden telafisi

imkânsız tahribatlara nasıl kapı araladığı tarihsel bir sırayla aktarılacaktır. Barış sürecinin acı meyvəsi olarak, yerleşimlerin güvenliğini merkeze alan politikalar Batı Şeria’daki yaşam alanlarını nasıl izolasyon ve parçalanma siyasetine sürüklediğinin tarihsel kökleri üzerinde durulacaktır.

1967 Yılına Kadar Yerleşim ve Yerleşimcilik

Bu bölümde, erken dönem yerleşimlerin İsrail devletinin kurucu karakteri olması nedeniyle önemini detaylandırmaya çalışacağız. Filistin’in üç kıtanın birleştiği ve Bereketli Hilal olarak adlandırılan tarihi bölgenin göbeğinde yer alması asırlar boyunca kültürel ve ticari önemini hep korumasını sağlamıştır.⁴

İsrail devletinin temellerini atan göç hareketleri, yani aliyah, yerleşimcilik hareketlerine sonradan ruh veren önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. İlki 1882 yılında yapılan Yahudi göçleri, erken dönem Siyonist fikirlerin öncülüğünde daha çok Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudilerin rağbeti; Avrupalı yardımseverlerin finansal desteği ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde yine öne çıkan iki temel Siyonist hareketin (Klasik ve Revisyonist) yerleşimler noktasındaki fikirleri de 1948 yılına kadar farklılaşmış; sonradan Likud ve İşçi partilerinin konuya ilişkin politikalarında belirgin değişikliklere yol açmıştır. Erken dönem yerleşimlerin niteliğine dönük tartışmalar, literatürde önemli yer tutmakla birlikte 1948’e kadar olan dönem dışında kolonyalist bir karakter taşıdığını öne sürebiliriz. İlk dönemde kendine yeter bağımsız bir ulus devlet çabasının kurucu adımlarından olan yerleşimler, İngiliz ve Fransız tarzı sömürgecilikten “anayurda dönüş idealini” taşınması yönüyle ayrılmakta⁵ Yahudi emeğinin tarımsal üretimde kullanılmasını incelemektedir.

Bu dönemde yerleşimler, Kibbutz ve Moshav yapılarında toprakların ele geçirilmesi, göçmenlerin toplanması ve kurulacak devletin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmaya başlanmıştır. Her ne kadar Kibbutzlar komünal yaşamın öncelendiği sosyalist idealleri esas alsın da hayali bir yapıdan çok yaşayan bir gerçekliğe dönüşmesi yönüyle tarihsel önem kazanmıştır.⁶ Moshavlar

Güney Afrika'daki apartheid ve yerlilerin hapsedildiği yaşam alanları olarak bantustanlaştırma politikalarını Barış Süreci'nin aynı tarihlere denk gelen döneminde İsrail adeta bir bayrak yarışını devralırcasına Ortadoğu'nun göbeğinde devam ettirmiştir.

da aile birimlerinin yaşadığı daha büyük ölçekli yerleşim birimleri olarak, gelecekte kurulacak pek çok şehir merkezinin temelini oluşturmuştur. Her iki yapı da hayırsever desteklerle başlayan yerleşim hareketinin kendine yeter bir hale gelmesinde başarılı olmuştur.

Diğer taraftan, Dünya Siyonist Örgütü (WZO) uluslararası düzeyde hem mali hem de insan kaynakları yönüyle yerleşimlere ivme kazandırırken, İşçi federasyonu Histadrut sendikal hareketlerin alandaki öncülüğünü yapmış ve Yahudi Ulusal Fonu (JNF) toprak satın alınması ve yerleşim merkezlerinin planlanmasıyla ilgili altyapı çalışmaları yürütmüştür. Bu üç kurum, Filistin'de yaşayan ve yerleşen Yahudilerin 1948'e kadar olan dönemde yarı-devlet karakteri ve İngiliz sömürge idaresine karşı resmi bir muhatap konumu kazanmalarına katkı sağlamıştır.

Balfour Deklarasyonu ile önemli bir avantaj sağlayan Yahudiler, yerleşim ve ona dayalı bağımsızlık ideali noktasında ilk belirgin fikir ayrılıklarını bu dönemde yaşamışlardır. Klasik Siyonizm'in ve genel olarak çoğunluğun önderliğini yapan Weizmann gibi siyasetçiler, toprakların bölünmesine yönelik bir düşünceyi savunurken Revizyonistler "tarihi Filistin topraklarının tümü üzerinde hak iddia edilmesi" gerektiğini belirtmişlerdir. İki savaş arası dönemde Filistin'e yapılan göçler, Araplar arasındaki huzursuzluğun artmasıyla sonuçlanmıştır. Üçüncü ve dördüncü göç dalgasıyla demografik ağırlıklarını arttıran Yahudiler, ekonomide de söz sahibi olmaya başlamışlardır. Tel Aviv ve Hayfa gibi şehirler birer Yahudi metropolünün çekirdeğini oluşturacak şekilde büyürken, yerleşimler geniş bir alanda Kibbutz ve Moshav formunda gelişimi sürdürmüştür. 1936 yılında yine yerleşimlerin tetiklediği ilk Arap İsyanı sonrasında yerleşimler, artık

yerli halkın hedefi haline gelen birimler olarak askeri fonksiyonlar da üstlenmeye başlamışlardır.

Toprakların ekonomik besleme kapasitesinin ciddi olarak sorgulandığı; ne kadar nüfusu taşıyabileceğinin esas alındığı tartışmalarda askeri üstünlüğe başvurma ve burada yaşayan Arapların başka bölgelere transfer edilmesi Siyonistlerce müzakere edilmiştir. Revizyonistlerin tek taraflı uzlaşmaz ve maksimalist görüşlerine karşı baskın olan Klasik Siyonizm pragmatik, aşamalı ve esnek tutumunu sürdürerek İngiliz desteğinin devam etmesini sağlamıştır. 1939'da İngiltere'nin yayınladığı "Beyaz Belge"de göçün kısıtlanmasına dair önemli kısıtlamalar getirilmesine rağmen Yahudi gruplar II. Dünya savaşında aktif olarak İngiltere'nin yanında yer almışlardır. 1942'de hayata geçirilecek Biltmore Programında sınırsız Yahudi göçünün sağlanması ve bir ulusal ordu kurulması hedeflerinin altyapısını hazırlamışlardır.

Savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa'da yaşananlar nedeniyle göç eden Yahudilerin bölgeye sınırsızca akması bir taraftan Revizyonistler ve Klasik Siyonistler arasında fikir ayrılıklarının derinleşmesine yol açarken diğer taraftan Araplarla yaşanacak savaşın sinyallerini vermekteydi. Sınırsız yerleşimi savunan Revizyonistler Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yerleşimleri teşvik ederken Ben Gurion ve Weizmann Negev bölgesindeki çölün ıslah edilip buralarda yeni yerleşimlerin kurulması gerektiğini savunuyorlardı. BM Filistin Özel Komitesi'nin (UNSCOP) anlaşmazlık üzerine çalışmasıyla birlikte ilk defa yerleşimlerin müzakerelerde bir pazarlık kartı olarak öne çıktığını görmekteyiz. 1947'de ortaya konan paylaşım planında savaş sonrası yerleşim çalışmalarının meyvelerini alan İsrail

İnceleme

İsrail'de sayıları az da olsa, devletlerinin Filistinlilere yönelik eylemlerine karşı çıkan gruplar var.

il 1948 savaşında yerleşimleri etkin birer askeri unsura dönüştürmeyi başarmıştır. Savaş stratejisini bir tür domino teorisine oturtan İsrail yerleşimlerin yıkıldığı takdirde bunun genel bir hezimet olarak geri döneceğinden hareketle kibbutz ve moshavlara daha büyük önem atfetmiştir.⁷ Diğer taraftan Ben Gurion da savaşta ordunun yerleşimlerin kurtardığından çok yerleşimleri orduyu kurtardığını itiraf etmiştir.⁸

Nihayetinde 1948'de sınırlar çizildikten sonra bugün de yerleşimlerde uygulanan isim değişikliği ve milli parklar ile doğal hayatı koruma bölgeleri oluşturularak "toprakların Yahudiliği" üzerine yeni söylemler inşa edilmiştir.⁹ Bu dönemde seküler-ulusallık üzerine kurgulu Siyonist hareket bir taraftan da ilahi bir misyonu yerine getirme idealini Filistin toprakları üzerinde gerçekleştirerek¹⁰ ileride zikredilecek bir takım radikal hareketlerin tohumunu atmıştır. Kısaca erken dönem yerleşimlerin kendine yeten ve savunmacı karakteristikleri barındırarak sonraki örneklerinden ciddi biçimde ayrıldığını söyleyebiliriz.

1967 Savaşı'ndan 1993 Oslo Süreci'ne Kadar İsrail Yerleşimleri

1967 yılında 6 Gün Savaşıyla beklediklerinden fazla neredeyse bir küçük imparatorluğun sahibi olan İsraili siyasetçiler küçük bir yapıya göre kurgulanan ülkenin Sina, Golan ve Ürdün Nehri'ne kadar olan geniş sınırlarını nasıl yönetecekleri sorusuyla karşı karşıya kalmışlardır.¹¹ İşgalin uluslararası kamuoyunca kınanmasına karşılık İsrail özellikle bu bölgelerde işgal siyasetinin etkin bir enstrümanı olarak yerleşimleri kullanmıştır. Diğer taraftan bu savaşı ilahi bir işaret olarak yorumlayan dini gruplardan bazıları artık siyasetin ve alandaki aktivizmin bizzat birer parçası olarak İsrail yerleşim siyasetini bu dönemden itibaren şekillendirmeye başlamışlardır.

1967'de iktidarda bulunan İşçi partisi bir taraftan Savunma Bakanı Moshe Dayan'ın "görünmeyen işgal politikası" ile buralarda yaşayan Filistinlileri İsrail hükümeti yetkilileriyle karşı karşıya gelmeksizin uzlaşmacı bir biçimde yönetmeye çalışırken Başbakan Yardımcısı Yigal Allon kendi adıyla anılacak ilk yerleşim politikasının mimarı olmuştur. Allon, Ürdün Vadisi boyunca ve Kudüs etrafında askeri karakteri ağır basan yerleşim şeritleri oluşturularak ileride muhtemel bir barış için zemin kazanmayı ve Arapların yoğun yaşadığı yerlerden yerleşimi uzak tutarak olası çatışmaların önüne geçmeyi tasarlamıştır.¹² Esas olarak Batı Şeria'ya yönelen yerleşimler Golan ve Sina'da da boy göstermeye başlamıştır.

Başlangıcından günümüze yerleşimler, çatışmanın belki de en hassas belirleyicisi olarak süreç üzerindeki dominant karakterini korumaya devam ediyor. 2005 yılında Ariel Sharon'un felç geçirerek aktif siyasetten çekilmesinin ardından yaşananlar bildik senaryonun tekrarından ibaret sayılabilir.

1973 yılındaki Yom Kippur Savaşı ise İsrail siyaseti ile birlikte yerleşimlerin karakterini de değiştirmiştir. Ortodoks Yahudiler arasında Haham Avraham Kook'un öncülüğünde Markaz Harav dini okulu (yeshiva) etrafında toplanan bir grup seküler Siyonizmi Mesih'in dönüşünü yerleşimlerin genişletilerek tüm Filistin topraklarını ele geçirilmesiyle ilintileyerek radikal bir sentez oluşturmuşlardır. Böylelikle "İnanlar Topluluğu" olarak adlandırılan Gush Emunim hareketi doğmuştur.¹³ Hareketin öncüleri Allon Planı esaslarından hükümeti ayrılmaya mecbur ederek 1974 yılında Batı Şeria'da Nablus yakınlarına Elon Moreh'de ilk yasadışı yerleşimi kurmuşlar yine aynı tarihlerde El-Halil'in eski şehrinde bir oteli işgal ederek Filistinlilerin ortasında "ne pahasına olursa olsun" yaşayacaklarını ilan etmişlerdir.

Aynı tarihte hükümet kanadında bu *fait accompli* politikasına göz yuman Allon'un selefi Yisrail Galili kendi adıyla anılacak yeni yerleşim planını hayata geçirmiştir. Galili, Kudüs yakınlarında bugün en büyük yerleşim olan Maaleh Adumim'in temelini bu dini grupları seferber ederek atmıştır.¹⁴ Bu dönem ve sonrasında yerleşimcilik fikrini tekeline alan Gush Emunim ve "Tüm İsrail Toprağı Hareketi" gibi gruplar erken dönemin kendi kendine yeten tarımsal ve ekonomik üretimi öne çıkaran yerleşim idealini ilahi bir misyonu yerine getirmeye dönük tümüyle dini daha doğrusu Mesihçi bir harekete dönüştürmüşlerdir. İşçi Partisi ise siyasi nedenlerden dolayı sessizce izledikleri bu hareketin gelişmesine dolaylı yönden destek vermiştir.

1977 yılında Revizyonist Siyonizmin siyasi varisi olarak kurulan Likud Partisi veya o dönemki adıyla Herut Bloku'nun seçim zaferiyle birlikte radikal hareketlerin öngördüğü yerleşim pla-

nı bir devlet politikası olarak hayata geçmiştir. Matti Drobles ve Ariel Sharon'un adlarıyla anılan yeni yerleşim planları tüm Batı Şeria'yı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Filistinli nüfusun çoğunluğunun yaşadığı bu bölgede beliren demografik tehdidin önüne geçmek amacıyla tüm Filistin kasaba ve şehirlerinin aralarına yerleşim bölgeleri konularak bir taraftan muhtemel bir Filistin devletinin kurulma imkanını ortadan kaldırma hedeflenmiş, diğer taraftan bölgedeki ucuz işgücü ve doğal kaynaklarının İsrail ekonomisinin kullanımına açılması planlanmıştır.¹⁵ Yerleşimlerin hepsi tarımsal veya ekonomik verimlilik üzerine değil Tel Aviv, Hayfa ve Batı Kudüs gibi büyüyen şehir merkezlerinin birer uzantısı olarak düşünülen uydu kentler olması prensibi öne çıkartılmıştır. Nihayetinde 1977'de 36 yerleşimde 4200 olan yerleşimci sayısı 1981 yılında 100'den fazla yerleşimde 30.000'den fazla yerleşimciye ulaşmıştır.¹⁶

Sharon'un "İsrail'in 21. Yüzyıl Planı"nda 2000'lerin başında 2 milyon Yahudi'nin yerleşimlerde yaşaması amaçlanarak Siyonist kolonyalizmde geri dönüşü olmayan kritik bir eşiğin aşılması hedeflenmiştir.¹⁷ Ancak El-Halil ve Cenin başta olmak üzere Filistin şehirlerin izolasyonunu ve daraltılmasını, 1967 öncesi var olan Yeşil Hat'ın yerleşimler aracılığıyla hem zihinsel hem de alanda *de facto* olarak silinmesini hedefleyen plan 1978 İsrail-Mısır Camp David Anlaşması, 1982 Lübnan İşgali ve 1987'de patlak veren Filistin direnişi İnifada ile amaçlarına tüm anlamıyla ulaşamamıştır. Sharon vizyonunu 2000'li yıllarda ileride anlatılacağı üzere revize etmiştir.

Camp David'in hemen ardından 1979 yılında Batı Şeria'ya yönelik "Judea ve Samaria Master Planı"nı hayata geçiren İsrail yerleşimlerde daha

İnceleme

İşgal altındaki Filistin topraklarında yaşayan ve başka ülkelere göç etmek zorunda bırakılan milyonlarca Filistinlinin toprağı İsraililerin yerleşimine açıldı.

sistematik bir yönelim izlemiştir. Diğer taraftan Filistinlilere kısmi otonomi sözüyle elini rahatlatan İsrail 1980’de Kudüs’ü ve 1981’de de Golan’ı ilhak ettiğini açıklayarak Batı Şeria ve Gazze’deki yerleşimlerin statüsünü kendi hukuku açısından boşlukta bırakmaya devam etmiştir.

Bu noktada dikkati çeken bir detay olarak ilk defa önemli yerleşimlerden biri sayılan Sina’daki Yamit’in boşaltılmasını zikretmek yerinde olacaktır. Mısır’a geri verilmesi kararlaştırılan Sina’daki bu yerleşimde bulunan yerleşimcilerin tahliyesi büyük bir probleme dönüşmüş; yerleşimciler Nazi dönemi uygulamalarını ajite ederek “sarı renkli Davut yıldızlarıyla” medyatik bir direniş göstermişlerdir. Bu olayda ilk kez sağ bir

hükümetle güç yarışına giren yerleşimciler politik ağırlıklarını hissettirmişlerdir.¹⁸ Bu dönemde Tehiyah, Tsomet, Moledet ve Mafdal gibi sağ partilere dağılan Gush Emunim üyeleri Likud’a alternatif olarak lobicilik güçlerini artırmışlardır. Diğer taraftan Lübnan Savaşı’nın yol açtığı ekonomik yükün altında ezilen pek çok Yahudi için ilahi bir misyondan ziyade ekonomik imkânların daha iyi olduğu Batı Şeria yerleşimleri cazip birer seçenek haline gelmiştir.¹⁹

1984 yılından itibaren İşçi Partisi Likud koalisyonuyla birlikte işgal altındaki topraklarda kurulması muhtemel bir otonominin önüne geçmek için yerleşimcilerin provakatif eylemlerini hızlandırdığını söyleyebiliriz. Gush Emunim

Batı Şeria haritasına tıbbi bir okumayla bakacak olursak son evredeki kanser hastasının tomografisiyle örtüşen tabloda, yerleşimler metastaz yapmaya devam ediyor. Kutsal toprakları adeta ölüme mahkûm eden karar alıcılar, medyatik müzakereler ve tutulmayan sözlerle anestezi yapmaya devam ediyor.

ideolojisinin bir ürünü olan Kach Hareketi'nin 1980'de Nablus ve Ramallah Belediye başkanlarına yönelik düzenlediği suikastlardan sonra bu hareketin yerleşimlerin etrafındaki Araplara dönük yıpratma eylemleri ciddi bir artış göstermiştir. Sadece şiddet yanlısı aktivizmle yetinmeyen bu yerleşimciler aynı zamanda kanun koyucu haline gelmişler²⁰ ve istedikleri takdirde silahlı, iyi organize olmuş halleriyle işgal altındaki toprakları kanlı çatışmalara sürükleyecek kapasiteye ulaşmışlardır.²¹ Bu ve benzeri sıkıntılarının neden olduğu psikolojiyle ve sürmekte olan *status quonun* aleyhlerine işlediğini gören Filistinliler toprakların ayaklarının altından kayışına seyirci kalmak yerine organize bir mücadeleye İntifada ile adım atmışlardır.²²

İntifada döneminin en önemli gerçeği yerleşimlerin Filistinlileri dönüştürdüğü kadar intifadanın da yerleşimcileri dönüştürmesi olgusudur. Çatışma ortamında izolasyona uğrayan yerleşim ve yerleşimciler İsrail kamuoyunda bir iç sorgulamaya neden olmuş ve ekonomik maksatlarla yerleşimi ciddi bir şekilde azaltmıştır. Ancak diğer taraftan çökmekte olan Sovyetler Birliği'nden gelen yeni bir göç dalgası alandaki dengeleri Filistinliler aleyhine değiştirecek nitelikte büyük olduğunu söyleyebiliriz. 1981'de revize edilen Master Planı ile 30 yıl sonunda 2010'da 1.3 milyon Yahudi'nin 1.8 milyon Filistinli ile birlikte paylaşması düşünülen Batı Şeria'da bu hedefi gerçekleştirecek en önemli kaynak olarak Rusya Yahudileri görülmekteydi.²³ İlk *aliyah*ları hatırlatan bu göç dalgası o zamana kadar sessiz bir tutum takınan ABD'nin olaya ilişkin ilk ciddi müdahalesini gündeme getirmiş; 1990 yılında Yitzak Shamir Hükümeti'nin Batı Şeria'ya yönelik hem iç hem de dış göçü ön sıraya alan politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. 10

milyar Dolarlık bir krediye karşılık George Bush yönetiminin yerleşimlerin dondurulmasını şart koşması günümüze dek süren müzakerelere karşılık yerleşimler denkleminin kurulmasına yol açmıştır.

Barış sürecinin öncesinde işgal altındaki toprakların Kudüs ve Golan gibi ilhak edilmesi formülü devam eden İntifadanın şiddetini artırması, Araplara vatandaşlık hakkını gündeme getirmesi gibi İsrail açısından önemli sayılabilecek tehditler nedeniyle rafa kaldırılmış; Yitzak Rabin'in toprak merkezli güvenlik politikaları yerine uzun dönemli barışı vadeden söylemiyle iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır. Kısacası intifada Tel-Aviv ve Hayfa gibi büyük şehirlerde yaşayan İsraililerden çok yerleşimcileri dönüşüme uğratmış ancak 1992 itibarıyla yaklaşık 137 yerleşimde 110.000 yerleşimcinin yaşadığı halledilmesi güç bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.²⁴

Sonuçta Arap nüfusunun seyrek yaşadığı yerlerde askeri amaçlarla başlayan yerleşimler aşırı sağcı ve dini referans alan hareketler tarafından ciddi bir dönüşüme uğratılmış, *İntifada* sürecinde yerli Araplar ve yerleşimci İsraililer arasında şiddet döngüsüne neden olmuştur.

Barış Sürecinde Bir Pazarlık Unsuru Olarak Yerleşimler: 1993 ve Sonrası

Bu dönemde yerleşimler konusunu diğer meselelerden (Kudüs, mültecilerin dönüşü, kurulacak bir Filistin Devleti'nin niteliği gibi) ayıran en önemli özellik meselenin imkânsız bir çıkmaza doğru yol almasıdır. İsrail'in artık bu dönemde çok yakından algıladığı demografik baskı sonunda devletin kolonyalist bir yerleşim politikasından ayrımcı-dışlayıcı bir politikaya doğru

İnceleme

dönüştüğünü izlemek mümkündür. Neredeyse yerleşimlerin statüsüyle ilgili atılan her önemli adımda ciddi bir kırılma yaşayan İsrail iç siyasetinde de ciddi dönüm noktalarına tanıklık etmiştir.

İyimser bir havada ilan edilen İlkeler Bildirgesi (DOP) sonrasında ABD'nin isteği üzerine dondurulan yerleşimlerin özel sektör aracılığıyla inşasına devam edilmesi gibi bir ara formül bulan Başbakan Rabin yerleşimler konusunu nihai statü müzakerelerini erteleyerek elini rahatlatmıştır. Aslında kimi yazarlarca “ucu açık aşama aşama ilerleyen” ve “yapıcı belirsizlik” üzerine kurgulanan barış sürecinin²⁵ İsrail'in alanda özellikle *fait accompli*ye dayalı “kalıcı gerçeklikler oluşturması” nedeniyle aşınarak mutlak bir başarısızlığın altyapısı hazırlanmıştı.

1994 yılında imzalanan Gazze-Eriha Anlaşması ile birlikte kurulan Filistin Ulusal Yönetimi'ne Gazze ve Eriha şehirlerinde ikincil öneme haiz idari konularda kısmi bir otonomi sağlanması sonucunda ilk adım atılmıştır. Ancak başta verilen yerleşim inşasını dondurma sözü alt bentlerde güvenlik ve özel nedenlerle istisna tutulmakta ve Oslo ruhundan işin en başında uzaklaşılması anlamına geliyordu.²⁶ Yerleşimcilerin resmi konseyi sayılan YESHA sınırlıda olsa bir Arap yönetimine toprak transferine gösterdiği tepki büyük olmuş ve bir Yahudi İntifadasının başladığını duyurmuşlardır.²⁷ Bu yasal yorumlardan çok anlaşmaların imzalanmasından 2 ay önce Şubat 1994'te El-Halil'de yerleşimci Baruch Goldstein'in yapmış olduğu katliam yerleşimcilerin şiddeti sınırsız biçimde kullanmakta tereddüt etmeyeceklerini teyid etmiş oldu. Rabin Hükümeti Kiryat Arba adlı en aşırı yerleşimcilerin bulunduğu bu yerleşimi boşaltmak için iyi bir koz ele geçirmişken bu olayı münferit olarak değerlendirip El-Halil'de yerleşimciler lehine istisnai bir düzenleme yapmayı tercih etmişlerdir.

Yerleşimci sayısının ilk imzaların atılmasından 1995'in ikinci yarısına gelindiğinde neredeyse 50.000'lik artışla 170.000'e ulaşması ciddi soru işaretlerini gündeme getirmiştir.²⁸ Bu dönemde yerleşimlerin ve yerleşimcilerin İsrail'e ilhaki, İsrail vatandaşlığını korumakla birlikte yerleşim-

cilerin Filistin topraklarında kalması ve yerleşimcilerin Filistin vatandaşlığına geçirilmesi gibi tartışmalarda son iki seçenek yerine ilk seçenek yerleşimcilerin güvenlik kaygıları nedeniyle öne çıkartılmıştır.²⁹

Eylül 1995'de imzalanan Oslo II anlaşması ile aslında İsrail'in hem yerleşim hem de diğer konularda takındığı tavır tebarüz etmiştir. Buna göre işgal altındaki topraklarda A, B ve C şeklinde ayrıma giden İsrail yerleşimlerin bulunduğu B ve C alanlarında güvenlik başta olmak üzere her türlü salahiyyeti elinde tutmaya devam ediyor; bu durum kimi yazarlarca ortaya çıkan haritanın Allon Planı'yla çakıştığı fikrini iddia etmesine kaynaklık ediyordu.³⁰ Nihai statü görüşmelerinin başlayacağı Mayıs 1999'a kadar tek bir yerleşimcinin bile tahliye edilmeyeceğini ara dönem anlaşmalarıyla garantiye alan İsrail B ve C bölgelerinde toprak kullanımı ve tabii ki yerleşimleri geliştirme ve genişletme konularında istediği gibi hareket etmiştir.

Diğer taraftan yükselen yerleşimci radikalizmi Filistinlilere yönelik şiddetle sınırlı kalmamış özellikle Gush Emunim yanlısı dini okullarda Yahudilere ait toprakların Araplara verilmesinin ihanet ve ölümle eşdeğer tutulması tartışmalarının ortasında Yigal Amir isimli bir üniversite öğrencisi Rabin'i düzenlediği bir suikastla öldürmüştür. Yerleşimci aşırılığının ulaştığı bu en üst noktada barış sürecinin devamından çok İsrail kamuoyunun bütünlüğünü koruması bir öncelik olarak ele alınmıştır. Sonuçta tüm kesimler tarafından kınansa da toplumun bir iç savaş yaşama endişesine dönük travması suikastın yerleşim ve yerleşimcilerin dokunulmazlığını kutsamaya dönük amacına zemin kazandırmıştır.³¹ Rabin'e seleflik eden Shimon Peres suikast soruşturmasını derinleştirmek ve yerleşimcilerin içindeki aşırı unsurları temizlemek yerine Filistin tarafında sürece karşı çıkan İslami hareketlere yönelmiş; seçim kaygılarıyla bazı militanların öldürülmesine imza atmıştır. Sonrasında bir tepki olarak gelen intihar eylemleri dalgası İsrail kamuoyunun sağ politikalara yönelmesiyle sonuçlanarak Bin-yamin Netyanyahu'nun başında bulunduğu Likud Partisi iktidara gelmiştir.

İnceleme

Barış kampının sağcı partilerce yenilgiye uğratılmasının ardından kurulan sağ koalisyon barış anlaşmalarını yırtıp atmayacaklarını ancak bağımsız bir Filistin Devleti'ne de tahammülleri olmadığını açıkça deklare etmiştir.³² Bu aşamadan sonra nihai görüşmelere kadar bütçeden önemli paylar aktararak müzakerelerde kalıcı pozisyon edinmek üzere yerleşim inşaatlarına hız vermişler özellikle Tel-Aviv'in artan konut ihtiyacını Nablus-Salfit bölgesinde kurulacak yeni yaşam alanlarıyla gidermeyi amaçlamışlardır.³³ Diğer taraftan tüm şehir merkezlerinde yönetimi Filistin otoritesine bırakan İsrail Hebron Anlaşması ile El-Halil kentini de yerleşimcilere bir takım ayrıcalıklar sağlamak koşuluyla Filistinlilere veren düzenlemeyi kabul etmiştir. Müzakare gücü başından beri zayıf olan Arafat Yönetimi Filistinlilerin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Aslında uzun süredir yurtdışında bulunan ve Filistin'e döndüklerinde alandaki gelişmelerin vahametinden bihaber olan Tunus Ekolü'nün yerleşimler üzerinde yeterince ısrarcı bir tavır takınmadığı pek çok yazar tarafından dile getirilmiştir.³⁴ Batı Şeria ve Gazze'nin birbirinden *de facto* olarak kopartılmasının yanı sıra bir "Filistin Takımadalar Devleti"nin kurulduğuna işaret eden Said gibi bazı yazarlar geçici adla başlayan düzenlemelerin kalıcı birer durum olarak Filistinlilerin yaşam sahasını etkileyeceği öngörüsünde bulunmuşlardır.³⁵

Ocak 1997'de Netenyahu'nun Kudüs yakınlarındaki Abu Ghunaim dağında Har Homa yerleşimine 6.500 konut inşa etme planıyla birlikte yerleşimler nedeniyle müzakerelerin askıya alınmasıyla ilk defa Filistin Yönetimi tepkisini ortaya koymuştur. Beytullahim ve Kudüs arasındaki bölgenin de birleştirilerek Doğu Kudüs'te yer alan en büyük yerleşim Maaleh Adumim'in çevrelediği "Genişletilmiş Kudüs Planı"nın diğer adıyla E-1 planını yürürlüğe koyan Netenyahu yerleşimleri de kullanarak nihai statü görüşmelerinde Doğu Kudüs üzerinde daha ciddi argümanlarla hak iddiasını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Mayıs ayında ilan ettiği Allon Plus Planıyla birlikte aslında erken dönem yerleşim haritalarından İsrail'in pek de vazgeçmediği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ariel Sharon'un Altyapı Bakanlığı'na atanmasıyla birlikte yerleşimler hız kazanırken

planla Batı Şeria'nın %53'ünün otonomik bir yönetime bırakılmak istenmesi Filistin tarafındaki minimum beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır.³⁶

Diğer taraftan bir buçuk yıllık aradan sonra müzakerelere dönüp Wye-River Memorandumu'nu imzalayan taraflar arasındaki asimetrik fark öne çıkmış; anlaşma Filistin tarafını terörizmi önleme konusunda takvime bağlayıp somut sorumluluklar yüklerken, İsrail'i yerleşimler konusunda rahatça hareket etmeye devam ettirecek hukuksal boşlukları kullanmasına imkan sağlamıştır. Nihayetinde dönemin sonunda Batı Şeria Bölgesi'nin neredeyse %60'lık kısmını oluşturan C bölgesindeki yerleşimler astronomik biçimde artmış ve 1996-99 döneminde 170 yeni yerleşim alanında faaliyetler hızlanmıştır.³⁷

1999 yılında İşçi Partisi ve Ehud Barak hükümeti barış için tekrar iyimser bir havanın esmesine neden olmuştur. Eylül 1999'da yani 1993'te belirlenen 5 yıllık geçici sürecin sonunda hala nihai statü görüşmelerine geçilememiş; A, B ve C bölgeleri ile ilgili küçük toprak düzenlemelerinin yapıldığı Şarm El Şeyh Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu dönemde bile Barak Hükümeti yapılan her yerleşimci gösterisinin ardından yerleşimler için ekonomik teşvikler vermeyi siyasi kaygılar nedeniyle adet haline getirmiştir.³⁸ Mart 2000'e gelindiğinde Batı Şeria toprakları B ve C bölgeleri ile yerleşimcilere tahsis edilen, Filistinlilerin kullanımına kapalı by-pass yollarıyla tümünden parçalanmış bir tablo arz etmekteydi. 1993'ten 2000'e kadar Batı Şeria'daki yerleşimci sayısı %65 oranında artmıştır.³⁹ Barak haleflerinin öngördüğü şekilde yerleşimlerin İsrail'e sağladığı stratejik ve askeri derinliği korumak istiyordu. İsrail 1967 öncesi sınırlar ve mültecilerin geri dönüşünü tümünden tanımayaya yönelik ilkeleri temelden reddederken Filistin tarafı müzakerelerde yerleşimlerin kaldırılmasını teklif etmek bir yana mutlak şekilde dondurulmasını bile talep etme gücünü kendinde bulamamıştır.⁴⁰

Temmuz 2000'de literatüre "Barak'ın Cömert Teklifleri" olarak geçen öneride Büyük Kudüs, Nablus-Salfit bölgesi ve Ürdün vadisindeki yerleşim bloklarının İsrail'e katılması buna karşılık kurulacak tam egemen olmayan devlete güney-

İnceleme

de Gazze'yi bağlayan bir koridor tahsisi önerildi. Teklif en verimli tarım arazileri ve su kaynaklarının Negev çölünden arazilerle değiştirilmesi anlamına geliyordu ki bu Filistin tarafı için intihar demektir.⁴¹ Muhalefet lideri Netenyahu bu öneriyi bile fazla iyimser bularak 150 yerleşim ve 200.000 yerleşimciyi kapsayacak kendi haritasını ortaya koymuştur. Nihayetinde "kabul et veya bırak" şeklinde kurgulanan önerinin reddedilmesinin ardından Likud lideri Ariel Sharon'un provakatif Harem-i Şerif ziyareti ardından patlak veren El-Aksa İntifadısıyla barış ümitleri tükenmiş; alandaki gelişmeler yerleşimlerin kalıcı bir şekilde barışın altını oymaya devam etmesine neden olmuştur.

2001 yılında bugün yine aynı görevden sorumlu olan George Mitchell ABD Başkanı'nın özel temsilcisi olarak bir komisyon kurmuş ve Mitchell raporunda "doğal büyüme de dahil olmak üzere yerleşimlerin mutlak şekilde dondurulması hatta bir kısmının boşaltılması gerektiğini" belirtmiştir.⁴² Ancak bu tavsiyeyi bir tarafa bırakan Sharon Yönetimi artan şiddet sarmalında Oslo'nun sürmekte olan son düzenlemelerini de hiçe sayarak 2002 yılında Koruyucu Kalkan Operasyonu'na başlamış ve A ve B bölgelerini tekrar işgal etmiştir. Bu dönemde çokça tartışılmasına rağmen uygulanacağı kesin bir dille ifade edilen "Ayrım Duvarı" planları kamuoyuyla paylaşılmıştır. Oslo Süreci'nin çökmesiyle birlikte şu gerçeğin altını çizmek gerekmektedir. İsrail kamuoyu ayakta durabilen bir barışın veya tüm Batı Şeria ve Gazze'yi içine alan metamorfoza uğramış "Büyük İsrail" fikrinin bir hayal olduğuna inanarak var olan demografik tabloda aynı anda hem demokratik hem de Yahudi karakterini taşıyabilecek bir devletin sürdürülebilir olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴³ İsrail, yerleşimlerde nasıl tek taraflı biçimde Filistinlileri hiçe sayan bir politika izlediyse, ayırım duvarı ve tek taraflı izolasyon politikasını da bu minvalde uygulamaya sokmuştur.

2003 yılında İşçi partisini de koalisyonuna davet eden Sharon çokça tartışılan Gazze'den tek taraflı çekilme Planı'nı kamuoyuyla paylaşmıştır. İnşa edilecek ayırım duvarıyla birlikte pragmatik bir güvenlik anlayışıyla en fazla sayıda yerleşimi

İsrail tarafında bırakmayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda Filistinliler kabul etsin veya etmesin gelecekte kurabilecekleri bir devlet için asgari toprak düzenlemesine mecbur bırakılmışlardır.⁴⁴ Her ne kadar bu durum Filistin Devleti hayallerine ölümcül bir darbe indirse de bugün hapiste tutsak olan el-Fetih'in Tanzim kanadı lideri Merwan Barghuti "Barış Süreci'nin bir tek seyyar evi bile boşaltamayan aksine yerleşimlerin iki katına çıkmasına neden olduğundan bahisle El-Aksa İntifadasının silahlı mücadelesinin bu tahliye ile başarıya ulaştığının bir kanıtı olduğunu iddia etmiştir.

Diğer taraftan daha önce küçük ölçekli toprak değişikliklerine ve genel olarak Barış Süreci'nin kendisine katliam ve suikastlarla cevap veren yerleşimciler kanadı ve onların sözcüsü olan aşırı sağcı partiler plana şiddetle karşı çıkmışlardır. Tabii karar sadece bu partilerde değil Sharon'un liderliğini yaptığı Likud'da ciddi bir bölünmeye neden olmuş; 2004 yılında geri çekilme planına dönük parti içi referandumun peşinden İsrail'in ana sağ akımı Likud ve Kadima olarak ikiye ayrılmıştır. Kanlı çatışmaların beklendiği Gazze'deki 7.000 yerleşimcinin tahliyesinde İsrail yönetimi aile başına 330.000 dolarlık tazminat ödeyerek toplamda 1 milyar Doları aşan maliyetle operasyonunu 2005 yılı sonunda tamamlamıştır.⁴⁵ Ciddi direnişlerin yaşandığı olayla artık yerleşim hareketinin 1970'ler den 1990'lara kadar zirve yapan lobicilik gücünün güvenlik kaygılarını ön planda tutan kamuoyu baskısı altında eridiğini söyleyebiliriz. Ancak yerleşimlerin iç siyasette kökleri eskiye dayanan Likud'u böylecek kadar temel bir ayırmaya yol açması dikkate değer önemli bir noktadır. Nihayetinde kendini Mesih'in dönüşü ile irtibatlandırılan ilahi bir misyon taşıma iddiasındaki yerleşim ideolojisi Barış Süreci'ne ciddi bir darbe indirmeyi başarmış ancak güvenlik ve demografik tehdidin baskısını hisseden kamuoyunun tercihlerine de boyun eğmek zorunda kalmıştır. Filistin toprakları ise yerleşimler, C Bölgesi, yerleşimcilere tahsis edilen *by-pass* yollar, kontrol noktaları ve ayırım duvarının parçalandığı bir haritaya mahkum edilerek yaşayabilir bir devletin en temel unsuru olan toprak bütünlüğünü kaybetmiştir.

Sonuç

İsrail'in kurucu ideolojilerinden birisi olan yerleşimcilik eşitliği ve Yahudi ruhunu Filistin topraklarında yeniden yeşertmeyi amaçlayan sürdürülebilir Kibbutz idealinden bugün çok uzakta kolonyalizmden dönüşen ayrımcılık politikasının başat unsuru olmaya devam ediyor. Yukarıda özetlediğimiz kısa tarihçede bu dönüşümün esas noktalarını vermeye çalıştık. 1990'larda dünyada son örneğinin ortadan kalktığı Güney Afrika'daki *apartheid* ve yerlilerin hapsedildiği yaşam alanları olarak *bantustan*laştırma politikalarını Barış Süreci'nin aynı tarihlere denk gelen döneminde İsrail adeta bir bayrak yarısını devralırcasına Ortadoğu'nun göbeğinde devam ettirmiştir. İsrail vatandaşlarının güvenliğini ayırım duvarı, kontrol noktaları ve yerleşim politikalarıyla kısa süreli olarak sağlamış görünse de bu sistemin uzun vadede yeni çatışmalara zemin hazırladığının acaba farkında mı?

2006 yılında Lübnan Savaşı, 2007'de Gazze'de Hamas Yönetimi ve peşinden Annapolis Zirvesi, 2008 sonunda kanlı Gazze saldırısı ve 2009'da İsrail Seçimlerinin rüzgarında unutulmuş yerleşimler, sular durulunca nihayet uluslararası kamuoyunun dikkatini tekrar çekti. Bugün, sahnede yine tanıdık isimler var. ABD Başkanı Barack Obama'nın özel temsilcisi George Mitchell, İsrail Başbakanı Binyamin Netenyahu, ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas. 2005'ten 2009'a kadar doğrudan müzakerelerde kayda değer bir ilerleme sağlanamazken, son iki yılı şu şekilde özetleyebiliriz.

Başkan Obama'nın Haziran 2009'da Kahire'de İsrail-Filistin müzakerelerinin yeniden başlatılmasına yönelik diplomatik inisiyatif, daha işin başında Doğu Kudüs'te ve Batı Şeria'daki yerleşim inşaatlarının dondurulamaması noktasında düğümlenmiştir. Eylül 2009 'da ikinci aşamada, iki tarafı Washington'da masaya oturtmasının ötesinde başarı sağlanamamış Mahmut Abbas'ın

yerleşimleri kesin bir şekilde donduran bir adım atmadıkça müzakerelere katılmayacağını açıklaması üzerine 25 Kasım 2009'da İsrail Başbakanı Netenyahu 10 aylık kısmi bir dondurma kararı aldıklarını ilan etmiştir.⁴⁶

Buna rağmen, doğrudan görüşmeleri 2010 yılı başına kadar başlatamayan ABD yönetimi, George Mitchell'in mekik diplomasisiyle dördüncü aşamaya geçmiş ve yakınlaştırma çalışmalarının sonucu olarak yerleşimlerin dondurulmasını uzun süre garantiye almaksızın doğrudan görüşmeler Haziran 2010'da gerçekleşmiştir. Ancak, hem Doğu Kudüs'te hem de Batı Şeria'da yeni yerleşim planlarının gölgesinde altıncı aşamaya gelindiğinde somut hiçbir ilerleme sağlanamadan bitmiş ve 26 Eylül'de sona eren kısıtlamaların ortadan kalkmasıyla yerleşimci lobisinin ve aşırı sağcı Netenyahu hükümetinin insafına terk edilmiştir.⁴⁷

Başlangıcından günümüze yerleşimler, çatışmanın belki de en hassas belirleyicisi olarak süreç üzerindeki dominant karakterini korumaya devam ediyor. 2005 yılında Ariel Sharon'un felç geçirerek aktif siyasetten çekilmesinin ardından yaşananlar bildik senaryonun tekrarından ibaret sayılabilir. O yüzden kısa bir şekilde özetlemek yerinde olacaktır. İster Gush Emunim'de yer alan yerleşimcilerin öne sürdüğü gibi "Tanrı'nın bahsettiği toprakları Yahudi olmayanlara verme ihanetinin bir cezası", ister Filistinlilerin iddia ettiği şekilde "Qibya'dan Sabra ve Şatilla'ya uzanan katliamlarının bir bedeli" olduğuna inanalım; Sharon'un 5 yıldır devam eden bitkisel hayatı ile Batı Şeria ve Gazze'nin koma hali birbirine çok benziyor. Sonuçta Batı Şeria haritasına tıbbi bir okumayla bakacak olursak son evredeki kanser hastasının tomografisiyle örtüşen tabloda, yerleşimler *metastaz* yapmaya devam ediyor. Kutsal toprakları adeta ölüme mahkûm eden karar alıcılar, medyatik müzakereler ve tutulmayan sözlerle anestezi yapmaya devam ediyor. ■

İnceleme

- 1 Konu hakkındaki detaylı çalışma için bkz. Emre Yüksek, *The Israeli Settlements in the West Bank Territory Before and After the Peace Process*, (Master Tezi, ODTÜ, Ankara:2010).
- 2 Thomas L. Friedman, *From Beirut to Jerusalem*, (New York: Anchor Books, 1990).
- 3 Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, (New York: Farrar, Straus, Giroux, 2000), s.50-52.
- 4 Aharon Kellerman, *Society and Settlement: Jewish Land of Israel in the Twentieth Century*, (Albany: State University of New York Press, 1993), s.11.
- 5 Gershon Shafir, *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882-1914*, (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1989), s.8-9.
- 6 Muky Tsur, *What is Kibbutz?*, (Tel-Aviv: Federation of Kibbutzim, 1972), s.20.
- 7 Kellerman, a.g.e.,s.52.
- 8 Henry Near, *The Kibbutz Movement: A History*; (Washington DC: Oxford University Press, 1992),Cilt II, s.155.
- 9 Ami Pedahzur, "Supporting Conditions for the Survival of Extreme Right-wing Parties in Israel," *Mediterranean Politics*, Sayı:5:3, (2000), s.27.
- 10 Geoffrey Aronson., *Israel, Palestinians, and the Intifada: Creating Facts on the West Bank*, (New York: Kegan Paul International Institute, 1990),s.346.
- 11 Gershon Gorenberg, *The Accidental Empire : Israel and the Birth of Settlements, 1967-1977*, (New York: Times Books, 2006), s.5.
- 12 Gershon Shafir "Changing Nationalism and Israel's 'Open Frontier' on the West Bank," *Theory and Society*, Cilt. 13, No. 6 (Nov., 1984), s.810.
- 13 Gorenberg, a.g.e., s.21.
- 14 a.g.e., s.297.
- 15 Janet Abu-Lughod, "Israeli Settlements in Occupied Arab Lands: Conquest to Colony," *Journal of Palestine Studies*, Vol. 11, No. 2, (Winter, 1982), s.15.
- 16 Don Peretz, *The West Bank: History, Politics, Society and Economy*, (Boulder: Westview Press, 1986),s.59.
- 17 Aronson, a.g.e, s.70.
- 18 Colin Shindler, *Israel, Likud and the Zionist Dream: Power, Politics, and Ideology from Begin to Netanyahu* , (London: Tauris, 1995), s.31.
- 19 Gregory S. Mahler, *Israel: Government and Politics in a Maturing State*, (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1990), s.243.
- 20 Aronson, a.g.e., s.198.
- 21 Ehud Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, (New York: Oxford University Press, 1991), s.15.
- 22 Glenn Frankel, *Beyond the Promised Land: Jews and Arabs on the Hard Road to a New Israel*,. (New York: Simon & Schuster, 1994), s.40.
- 23 S. Ilan Troen, "Spearheads of the Zionist frontier: Historical perspectives on Post-1967 Settlement Planning in Judea and Samaria," *Planning Perspectives*, Vol.7:1, (1992), s.97.
- 24 Meron Benvenisti, *Intimate Enemies: Jews and Arabs in a Shared Land*, (Berkeley: University of California Press, 1995), s.61.
- 25 Orde F. Kittrie, "More Process than Peace: Legitimacy, Compliance, and the Oslo Accords," *Michigan Law Review*, Cilt.101 Sayı 6,(2003), s.1663.
- 26 Avi Shlaim, "Israeli Politics and Middle East Peacemaking," *Journal of Palestine Studies*, Vol. 24, No. 4, (Summer, 1995), p.31.
- 27 Peter Shaw-Smith, "The Israeli Settler Movement Post-Oslo," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 23, No. 3, (Spring, 1994), p.103.
- 28 Geoffrey Aronson, "Settlement Monitor: Quarterly Update on Developments," *Journal of Paletsine Studies*, Vol. 24, No. 2, (Winter, 1995), s.99.
- 29 Nadav Morag, "Unambiguous Ambiguity: The Opacity of the Oslo Peace Process," *Israel Affairs*, Volume 6, Issue 3, (2000), p.214.
- 30 David Newman, "Territorial Discontunity and Palestinian Autonomy: Implementing the Oslo II Agreement," *IBRU Boundary and Security Bulletin*, (Winter 1995-1996), s.78.
- 31 Dov Waxman, "Israel's Dilemma: Unity or Peace?" *Israel Affairs*, Vol.12, No.2, (April 2006), s.200.
- 32 Graham Usher, *Dispatches from Palestine: The Rise and Fall of the Oslo Peace Process*, (London, Pluto Press, 1999), s.105.
- 33 Khail Shikaki, "The Future of the Peace Process and Palestinian Strategies," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 26, No. 1, (Autumn, 1996), s.85.
- 34 Idith Zertal, and Akiva Eldar, *The Lords of the Land: The War Over Israel's Settlement in the Occupied Territories*, (New York: Nation Books, 2007), s.117.
- 35 Edward W Said. "The Real Meaning of the Hebron Agreement," *Journal of Palestine Studies*, Cilt 26, No. 3, (Spring, 1997), s.32-36.
- 36 Geoffrey Aronson, "Settlement Monitor," *Journal of Palestine Studies*, Vol. 27, No.3, (Spring, 1998), s.139.
- 37 Zertal and Eldar, a.g.e., s.162-163.
- 38 Noam Chomsky, *Middle East Illusions :Including Peace in the Middle East? Reflections on Justice and Nationalhood* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2004), p.222.
- 39 Camile Mansour, "Israel's Colonial Impasse," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 30, No.4, (Summer, 2001), s.86.
- 40 Ilan Pappé, "Israel at a Crossroads Between Civic Democracy and Jewish Zealotocracy," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 29, No. 3, (Spring, 2000), s.35.
- 41 Jerome Slater, "What Went Wrong? The Collapse of the Israeli-Palestinian Peace Process," *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 2, (Summer, 2001), s.182-185
- 42 Geoffrey Aronson, "Settlement Monitor," *Journal of Palestine Studies*, Cilt . 30, No. 4 (Summer, 2001), s.131.
- 43 Waxman, a.g.e., s.85.
- 44 Geoffrey Aronson, "Settlement Monitor," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 33, No. 3, Edward W. Said Özel Sayısı, (Spring, 2004), s.151.
- 45 Geoffrey Aronson, "Settlement Monitor," *Journal of Palestine Studies*, Cilt. 34, No. 1 (Autumn, 2004), s.143.
- 46 Geoffrey Aronson, "Barack Obama Loses the Battle For a Settlement Freeze," *Bimonthly Report on Israeli Settlements on The Occupied Territories*, Vol. 20, No. 5 (September-October, 2010), s.1.
- 47 a.g.e, s.6.